

<https://doi.org/10.15407/np.61.226>

УДК 027.54(477–25)НБУВ:025.173]:070(477):070.328–022.218

Ольга Вакульчук,

кандидат історичних наук, завідувачка відділу пресознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: o-vakulchuk @ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4171-3886>

ЕЛЕКТРОННІ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ БАГАТОТИРАЖНОЇ ПРЕСИ ЯК СКЛАДОВОЇ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ УКРАЇНИ

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) послідовно здійснює програму розкриття і пропаганди своїх газетних фондів шляхом видання друкованих каталогів і бібліографічних покажчиків, електронних баз даних, забезпечення доступу до цих бібліотечно-інформаційних ресурсів усіх категорій користувачів. У 2019 р. в рамках наукової теми «Атрибуція та експертиза як складова досліджень книжкових та інших видів бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики» у відділі пресознавства НБУВ розпочато комплексне дослідження багатотиражної преси України, спрямоване на вивчення і розкриття джерелознавчого, інформаційного потенціалу цього виду газетної періодики шляхом наукового опрацювання масиву газет та впровадження результатів досліджень через систему науково-довідкових видань, електронних інформаційних ресурсів і наукових праць.

Ключові слова: багатотиражні газети, бібліотечний фонд, електронні ресурси, каталог, бібліографічний покажчик, НБУВ.

Мета роботи – розкрити потенціал багатотиражних газет як комплексного історичного джерела, об'єкта пресознавчих і бібліографічних досліджень; довести, що масив цих видань з огляду на їхній джерелознавчий потенціал потребує подальшого дослідження, опрацювання, оцифрування, забезпечення гідних умов зберігання. Такий підхід відповідає напряму діяльності НБУВ, яка розглядає стратегію свого розвитку в річці гармонізації традиційних і електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів.

Багатотиражна преса – специфічний вид періодичних видань, що виникли і розвивалися як складова загальної системи радянської періодики;

© О. Вакульчук, 2021

час існування багатотиражних газет припадає на радянський період історії України. Окремих досліджень багатотиражної преси мало, вона вивчалася у контексті партійно-радянської преси. Серед таких праць: «Многотиражная печать в системе советской прессы (к истории возникновения, развития и функционирования)» («Багатотиражний друк у системі радянської преси (до історії виникнення, розвитку і функціонування)») Г. Вичуб [1]; «Многотиражка как исторический источник (по материалам газеты «За передовую технику»)» («Багатотиражка як історичне джерело (за матеріалами газети «За передову техніку»)») І. Воробйової та В. Самошенка [2]; «Газета трудового коллектива как исторический источник (на материалах газеты «Кировец»)» («Газета трудового колективу як історичне джерело (на матеріалах газети «Кіровец»)») В. Петрова [3]; «Многотиражная печать как источник по изучению процесса формирования “нового человека” в советской промышленности первых пятилеток» («Багатотиражна преса як джерело з вивчення процесу формування «нової людини» в радянській промисловості перших п'ятирічок») Н. Солощенко [4].

Виклад основного матеріалу. Інформатизація сучасного суспільства на порядок денний поставила питання про формування електронних інформаційних ресурсів бібліотек, передусім наукових, які мають створити умови для повного доступу до джерел інформації, що зберігається в бібліотеках. Ці завдання прописані в законах України, зокрема, у Законі України «Про інформацію» [5], Законі України «Про науково-технічну інформацію», якими регламентується використання науково-технічної інформації та функціонування Національного інформаційного фонду України, до складу якого входять інформаційні ресурси наукових та науково-технічних бібліотек [6]. В Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України» [7] зазначається, що бібліотеки мають вжити заходів щодо створення національної системи електронного інформаційно-бібліотечного ресурсу.

Процес інтеграції бібліотечних ресурсів ставить перед фахівцями низку питань, пов'язаних із комплектуванням бібліотек друкованими і електронними ресурсами, оперативною обробкою і збереженням електронної інформації, забезпеченням вільного доступу користувачів до цієї інформації тощо.

Завданням бібліотек на осяжне майбутнє є створення електронних аналогів інформації на паперових носіях, зокрема й газет, для введення їх до інформаційного обігу. Мета і кінцевий результат створення інтегрованого ресурсу – забезпечення і спрощення доступу до докумен-

тальних джерел усім категоріям користувачів у рамках реалізації однієї з основних функцій бібліотеки – інформаційної.

Упродовж століть бібліотечний фонд, зокрема й газетний, акумулював у собі власне сам фонд і довідково-пошуковий апарат, що розкриває його зміст і складається з системи друкованих і електронних ресурсів: каталогів, покажчиків, картотек, електронного каталогу, баз даних, котрі є важливою джерельною базою сучасних досліджень, меморіальним фондом історичного минулого держави. Бібліотечно-бібліографічне опрацювання газетних видань завжди проводилося в оперативному режимі, їх швидко включали в бібліотечні каталоги і сьогодні це – один із пріоритетних напрямів створення електронних ресурсів. Однак багатотиражна преса рідко була в пріоритеті наукового опрацювання, оскільки вважалася в радянській історичній науці пресою якщо не другорядного значення, то такою, що значно поступається «великій» пресі у питаннях реалізації завдань, які ставила перед пресою держава.

Розвиток інформатизації сьогодні набув глобального значення. У всьому світі газети є одним з найбільш затребуваних та актуальних об'єктів для створення електронних науково-довідкових та цифрових ресурсів з можливостями розширеного пошуку, реалізацією оптичного розпізнавання символів для автоматичного перетворення зображень газет у цифровий формат. Усі провідні бібліотеки світу вже створили та активно поповнюють свої газетні електронні колекції [8]. Так, прикладом можуть слугувати цифрові ресурси бібліотеки Конгресу США: National Digital Newspaper Program (NDNP) (Національна програма цифрових газет), що забезпечує розширений доступ до газет США, виданих між 1826 і 1922 роками, а кількість оцифрованих сторінок становить майже 9,5 млн (насправді у ресурсі є газети починаючи із XVII ст.). Газети упорядковані за роками, штатами, місцями видання, назвами, темами. Є можливість проводити пошук за ключовими словами та переглядати повний бібліографічний опис газети (альтернативні назви, перейменування, роки виходу тощо), а також отримати цифрову копію, здійснювати пошук за змістом газети. Цей ресурс створено як результат партнерства Національного гуманітарного фонду США (NEH) та Бібліотеки Конгресу (LC) [9].

Такий цифровий ресурс створюється і в загальноєвропейській електронній цифровій бібліотеці EUROPEANA, а також в усіх провідних національних та університетських бібліотеках світу. Загальносвітовою тенденцією нині є рух у напрямі створення цифрових баз даних газетної періодики, зокрема колекцій, які збираються бібліотеками на базі

розширеної інформації і включають у систему опису зміст випусків газет та можуть забезпечувати повнотекстовим пошуком. Це дає змогу максимально використовувати газету як джерело, здійснюючи пошук за предметними рубриками, авторами та іншими показниками, інформувати користувачів про повноту комплектів газетного видання, історичні зміни назви газети та всі наявні варіанти представлення (втілення) газетних матеріалів: паперовий, мікрофіші, цифрові копії тощо. Це значно розширює можливості дослідження газет науковцями різних галузей науки, культурними діячами.

З метою подальшої інтеграції колекцій цифрових газет до міжнародних бібліотечних проєктів під час складання бібліографічного опису газет потрібно дотримуватися загальноприйнятих стандартів та рекомендацій. Однак така інтеграція потребує значних матеріальних затрат, часових та людських ресурсів, яких вітчизняні бібліотеки поки що у своєму розпорядженні не мають. А проте НБУВ упродовж кількох років створює електронний ресурс (електронний каталог, цифровий ресурс) газетного фонду. Роботу з оцифрування фонду в НБУВ розпочато 2010 р. і вже сформовано електронні колекції документів різного профілю, у тому числі й газет, що, крім вирішення проблеми збереження документів, розширило можливості у сфері обслуговування користувачів. На сьогодні фахівцями відділу пресознавства НБУВ здійснено наукове обґрунтування критеріїв відбору видань для оцифрування, основними з яких є: час виходу газети, цінність інформації (з точки зору історії та культури), інтенсивність запитів читачів, фізичний стан оригіналів. Відділом інформаційно-комунікаційних технологій у співпраці з відділом пресознавства та відділом формування і використання газетних фондів створюється електронна колекція ретроспективних газет України, що є складовою «Цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини». Вже виготовлено цифрові копії 28 газет, які доступні для перегляду онлайн у мережі Інтернет [10]. Серед них «Бюллетень газеты “Большевик”»: издание Славянского отделения УКРОСТА» («Бюлетень газети “Більшовик”»: видання Слов’янського відділення УКРОСТА») (Слов’янськ, 1920), «Кустар спілки» (Харків, 1925), Фотогазета «Кочегарка: бесплатное приложение к газете “Кочегарка”» («Кочегарка: безкоштовний додаток до газети “Кочегарка”») (Артемівськ, 1929), котрі є різновидами багатотиражних газет.

У контексті формування електронних інформаційних ресурсів преси у відділі пресознавства НБУВ протягом 2016–2018 рр. тривала науково-дослідна і науково-практична робота в рамках теми «Створення

науково-інформаційних ресурсів на фонди газетної періодики XIX–XXI сторіччя: електронний каталог газет України з фондів НБУВ, друковані ретроспективні бібліографічні покажчики газет України з фондів НБУВ». У результаті проведеного дослідження створено електронний каталог газет України 1816–2016 рр., що охоплює різноманітний репертуар вітчизняної газетної періодики (у тому числі й багатотиражні газети) за 200 років і є вагомим внеском у справу створення бібліографічного реєстру вітчизняних періодичних видань. Проведено значну роботу для включення газетних ресурсів в інтегрований ресурс фондів НБУВ: організовано формування ретроспективних каталогів та каталогізацію нових надходжень газет на єдиній платформі з іншими каталогами НБУВ [11, с. 265].

Нині в бібліотеках зберігається значний масив багатотиражних газет, який потребує подальшого дослідження, опрацювання, оцифрування, забезпечення гідних умов зберігання. Фахівці відділу пресознавства НБУВ долучилися до цієї справи, включивши багатотиражні газети до планової наукової теми «Історичні і бібліографічні дослідження газетної періодики України: атрибуція, історія, контент» (тема розрахована на 2019–2021 рр., науковий керівник – доктор історичних наук Г. Ковальчук). У рамках виконання теми формується база даних «Багатотиражні газети України 1917–2016 рр. у фондах НБУВ».

Створенню метаданих електронних науково-інформаційних ресурсів газетної періодики передують комплексне дослідження газетних видань, яке передбачає з позицій сучасного розвитку науково-інформаційної діяльності бібліотек проведення поглибленого аналізу та уточнення інформації про походження газет, залучення атрибутивних методик, урахування вимог створення інтегрованого електронного інформаційного ресурсу. Внесенню записів до електронних БД завжди передують робота з атрибуції та перевірки кожного номера газети (як правило, це до одного мільйона номерів і більше для кожного покажчика), встановлення місця видання, змін у підзаголовкових даних, розшифрування псевдонімів і криптонімів редакторів, видавців, членів редакційних колегій, авторів публікацій, підготовки зведених бібліографічних описів усіх типів газет.

У той самий час підготовка серії каталогів і бібліографічних покажчиків газетної періодики відбувається за допомогою електронних технологій: всі друковані видання готуються на основі спеціалізованої бібліографічної бази даних «Газети України», створеної спільно з Інститутом інформаційних технологій НБУВ під керівництвом доктора наук із соціальних комунікацій К. Лобузної для ведення каталогу газет.

У процесі створення БД здійснено кропітку роботу з адаптації стандартних бібліографічних описів з урахуванням вимог міжнародних стандартів метаданих для можливості описування різних видів документів, зокрема і газет. Для професійних бібліографів організовано засоби автоматичного введення даних та пошукові словники, що значно спростили процес введення та редагування інформації. Розроблено спеціальні прийоми сортування каталожних записів, уніфікований формат представлення бібліографічної інформації, засоби автоматичного формування покажчиків до каталогів (іменних, географічних, хронологічних, мов видання). Опис газет у БД здійснюється мовою оригіналу, його елементи розміщуються у такому порядку: назва (заголовок), підзаголовок, періодичність, місце видання, мова видання, роки видання, перелік наявних номерів. Якщо газета змінювала назву (іноді більше десяти разів), зберігаючи при цьому наступність нумерації, вона розглядається як одне видання.

На перших порах бази даних газет України формувалися за принципом поділу на певні періоди починаючи з 1816 р. – по п'ять-шість років, для можливості осягнення обсягів роботи та зручності підготовки друкованих каталогів з великою кількістю позицій. Після передавання каталогів до друку, проводилася робота з об'єднання БД. На сьогодні, як вже зазначалося, БД газет України охоплює період у понад 200 років і включає губернські, повітові, центральні, обласні, районні, міські, багатотиражні газети, різноманітні додатки до них. Триває вивчення і опрацювання багатотиражних газет в аспекті комплексних історичних, бібліографічних та джерелознавчих досліджень газетної періодики України, де значне місце приділяється атрибуції газет, історії розвитку преси та контенту газетної періодики. За допомогою джерелознавчих та бібліографознавчих методик проводиться поглиблене дослідження багатотиражних газет, що виходили на території сучасної України, зокрема здійснюється атрибуція, яка встановлює походження, назви, підпорядкування, дати виходу газети, редакції тощо, а також складається зведений бібліографічний опис, готуються до опублікування серії каталогів, які охоплюють усі сегменти такого типу видань.

Зважаючи на джерелознавчий потенціал багатотиражної преси як специфічного виду радянської періодики, де майже стенографічно зафіксовані всі події і заходи, що відбувалися і в країні, і на окремо взятому підприємстві, установі, колгоспі, є потреба бібліографічного опрацювання цих видів видань, у тому числі створення баз даних на основі впровадження новітніх методик обробки матеріалу в автоматизованому режимі, а з огляду на фізичний стан збереження газет, – виготовлення

цифрових копій. Комплекс зазначених заходів забезпечить введення масиву багатотиражних газет до інформаційного обігу.

Висновки. Бібліотечний фонд пройшов довгий шлях розвитку, що відбився у процесах комплектування, організації, розвитку і формування його структури, етапах створення каталогів, бібліографічних покажчиків і баз даних. На сучасному етапі розвиток газетної справи все більше пов'язується з електронними технологіями: в інформаційному просторі збільшується частка електронних газетних видань. Новим явищем, що можна певною мірою зіставити з багатотиражною пресою, але без ідеологічної складової, є створення сайтів установ з можливостями існування не лише у просторі свого підприємства, держави, а й у світовій мережі. Сьогодні відбувається формування «Цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини», яка надаватиме змогу переглядати повні тексти унікальних пам'яток із фондів НБУВ, де представлена й частина унікальних газет, розпочато формування електронної повнотекстової колекції оцифрованих видань з фондів НБУВ. Цим підтверджується відкритість сучасних бібліотек для пошуку нових форм існування, їхня готовність перетворюватися на інформаційні центри.

Список бібліографічних посилань

1. Вычуб Г. Многотиражная печать в системе советской прессы (к истории возникновения, развития и функционирования) : автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1972. 19 с.
2. Воробьёва И. Я., Самошенко В. Н. Многотиражка как исторический источник (по материалам газеты «За передовую технику». *Советские архивы*. М., 1970. № 6. С. 54–62.
3. Петров В. А. Газета трудового коллектива как исторический источник (на материалах газеты «Кировец»). *Вспомогательные исторические дисциплины*. Т. 21. Ленинград, 1990. С. 66–73.
4. Солощенко Н. В. Многотиражная печать как источник по изучению процесса формирования «нового человека» в советской промышленности первых пятилеток. *Исторический журнал: научные исследования*, 2019. № 3. С. 106–117. <https://doi.org/10.7256/2454-0609.2019.3.29991>.
5. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>.
6. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25 червня 1993 р. № 3322-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>.

7. Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України : Указ Президента України від 22 березня 2000 р. № 490/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/490/2000>.

8. Коцюба Є. Ю., Хоменко О. О. Колекції оцифрованих газет: аналіз міжнародного досвіду та особливості організації в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. URL: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/610>.

9. National Digital Newspaper Program. URL: <https://www.loc.gov/ndnp/>.

10. Електронна колекція газет. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?S21CNR=20&S21REF=10&S21STN=&C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21All=%3C.%3ETPD=01%3C.%3E&S21FMT=preitem&S21SRW=dz&S21SRD=UP.

11. Горовий В. М., Струнгар В. В., Лобузін К. В. та ін. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в науково-інформаційному просторі (2000–2018) / відп. ред. В. М. Горовий. Київ, 2019. 344 с.

References

1. Vychub, G. (1972). *Mnogotirazhnaia pechat v sisteme sovetskoï pressy (k istorii vozniknoveniia, razvitiia i funktsionirovaniia)* [Large-scale printing in the system of the Soviet press (on the history of origin, development and functioning)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

2. Vorobieva, I. Ya., Samoshenko, V. N. (1970). *Mnogotirazhka kak istoricheskii istochnik (po materialam gazety «Za peredovuiu tekhniku»)* [Mass-circulation newspaper as a historical source (case of the newspaper «For Advanced Equipment»)]. *Sovetskie arkhivy – Soviet Archives*, 6, 54–62. Moscow [in Russian].

3. Petrov, V. A. (1999). *Gazeta trudovogo kollektiva kak istoricheskii istochnik (na materialakh gazety «Kirovets»)* [The newspaper of work community as a historical source (case of the newspaper «Kirovets»)]. *Vspomogatelnye istoricheskie distsipliny – Auxiliary Historical Discipline*, 21, 66–73. Leningrad [in Russian].

4. Soloschenko, N. V. (2019). *Mnogotirazhnaya pechat kak istochnik po izucheniyu protsessa formirovaniya «novogo cheloveka» v sovetskoï promyshlennosti pervykh pyatiletok* [The mass-circulation press as a source for study of the process of forming a «new man» in the Soviet industry during the first five-year plans]. *Istoricheskii zhurnal: nauchnyie issledovaniya – History Journal: Research*, 3, 106–117 <https://doi.org/10.7256/2454-0609.2019.3.29991> [in Russian].

5. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02 zhovtnia 1992 r. No. 2657-XII. [On information: Law of Ukraine of October 2, 1992 No. 2658-XII]. (1992). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12> [in Ukrainian].

6. Pro naukovu-tekhnicnu informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1993 r. No. 3322-XII [On scientific and technical information: Law of Ukraine of June 25, 1993 No. 3322-XII] (1993). 33 (345). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12> [in Ukrainian].

7. Pro nevidkladni zakhody shchodo rozvytku bibliotek Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 22 bereznya 2000 r. No. 490/2000 [On urgent measures for the development of libraries of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of March 22, 2000 No. 490/2000]. (2000). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/490/2000> [in Ukrainian].

8. Kotsiuba, Ye. O., Khomenko, O. O. (2015). Kolektsii otsyfrovanykh hazet: analiz mizhnarodnoho dosvidu ta osoblyvosti orghanizatsii v Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Collections of digitized newspapers: analysis of international experience and features of organization in Vernadsky National Library of Ukraine]. Retrieved from <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/610> [in Ukrainian].

9. National Digital Newspaper Program. Retrieved from <https://www.loc.gov/ndnp/> [in English].

10. Elektronna kolektsia hazet [Electronic collection of newspapers]. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?S21CNR=20&S21REF=10&S21STN=1&C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21All=%3C.%3ETPD=01%3C.%3E&S21FMT=preitem&S21SRW=dz&S21SRD=UP [in Ukrainian].

11. Horovyi, V. M., Strunhar, V. V., Lobuzina, K. V. et al. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho v naukovu-informatsiinomu prostori (2000–2018) [V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in the scientific and information space (2000–2018)]. (2019). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2021.

Olha Vakulchuk,

PhD (History), Head of the Press Studies Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: o-vakulchuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4171-3886>

Electronic Library and Information Resources of Mass-Circulation Press as a Component of Newspaper Periodicals of Ukraine

The library fund, which is kept by libraries today, has come a long way, which was reflected in the processes of acquisition, organization, development and formation of its structure, compiling of catalogs, bibliographic indexes and databases. Modern libraries are open to new forms of work, including ones on the basis of electronic documents, and are ready to become information centers. V. I. Vernadsky National Library of Ukraine consistently implements the program of disclosure and promotion of its newspaper collections by creating library and information resources of traditional and electronic type. This work is now concentrated in the Department of Press Studies, established for the purpose of systematic and comprehensive study of periodicals on the basis of developed methodological principles, scientific principles and research methods. Among the priority areas of the department work are: popularization of periodicals bibliography, its presentation as a scientific information product, presentation of the achievements of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in this area on an all-Ukrainian scale.

Within the frameworks of the research project *Attribution and expertise as components of book studies and other types of library collections: basics of theory and practice* (the research is planned for 2019–2021, supervisor – Doctor of History H. Kovalchuk) the department conducts comprehensive study of the mass-circulation press of Ukraine. The Department of Press Studies works on the part of the project *Historical and bibliographic research of newspaper periodicals of Ukraine: attribution, history, content* and focuses on studying and disclosing the source and information potential of newspaper periodicals through scientific analysis of newspapers in accordance with modern requirements and tasks for creating bibliographic repertoire of *Ukrainica* and implementation of research results through a system of scientific reference publications, electronic information resources and scientific papers.

Keywords: mass-circulation newspapers, library fund, electronic resources, catalog, library display, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.